

TÜRKİYE VE İRAN TÜRK TOPLULUKLARINDA KARŞILIKLI SÖYLEŞİ VE ÂŞIK KARŞILAŞMALARI

MUTUAL CONVERSATION AND MINSTREL CONFRONTATION IN TURKISH COMMUNITIES OF TÜRKİYE AND IRAN

СОРЕВНОВАНИЯ АШУГОВ И ЛИРИЧЕСКОЕ ОБЩЕНИЕ МЕЖДУ ТУРКАМИ И ТЮРКСКИМ ОБЩЕСТВОМ ИРАНА

Erdoğan ALTINKAYNAK*

ÖZ

Karşılıklı söyleşi ve aşıklık geleneği Türk toplulukları arasında yaygındır. Türkiye Türkleri ve İran Türkleri arasında karşılıklı söyleşi ve aşıklık geleneği bu makalede irdelenmiştir.

Makaleye aşık karşılaşmaları ve aşık karşılaşmaları üzerine yapılan çalışmalar hakkında bir giriş ile başlanmıştır. Aşık karşılaşmalarında uygulanan bölümler hem Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde ve hem de İran, Azerbaycan, Gürcistan, Ukrayna ülkelerinde yaşayan Türk soylu halklar ile aşıklık geleneğini Türk kültürü etkisiyle öğrenmiş ve gelenek içerisinde icra yapan başka halklara ait aşıkların atışma ve deyişmelerinden örnekler verilmiştir.

Aşık karşılaşma veya atışmalarında tarafların birbirine üstünlük sağlamaları da çeşitlilik arz etmektedir. Dostane söyleşi, hoşça vakit geçirmek, dinleyici kitleyi memnun etmek bunlar arasındadır. Söz söyleme ile birlikte her ne kadar sanat yapmak asıl maksat değilse deince buluşlar ve çarpıcı ifadeler yanısıra benzetme unsurları da söz söyleyenin ustalığını gösterir.

Atışma veya deyişmelerin sadece aşıklara mahsus bir tür olmadığı, karşılıklı söyleşilerin de bu tür içerisinde yer alması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Şiirlik anlatılarla karşılaşan iki veya daha fazla gücün birbirlerine üstünlük sağlamaları sadece aşık karşılaşmaları ile sınırlı değildir. Profesyoneller tarafından meydana getirilen veya meslek gereği bu işi yapanların dışında vücut bulan, icra edilen karşılıklı söz yarıştırmaları da vardır. Bu tür şiirlik anlatımların tamamını bir başlık altında toplamalı ve bunu da kendi içinde ayrı başlıklar halinde değerlendirmeliyiz.

* ORCID: [0000-0003-1105-0479](https://orcid.org/0000-0003-1105-0479), Prof. Dr. Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölümü, THB Öğretim üyesi. erdoganaltinkaynak@ardahan.edu.tr

Türkiye ve İran Türk Topluluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

Gelin – Kaynana çatışmasından ibaret olan deyişmeler Anadolu coğrafyasında çok yaygındır. (Yardımcı, 1993, 234 – 236) Anadolu'ya bağlı coğrafyalarda, mesela Balkanlarda; (Hafız, 1990,185) Anadolu coğrafyasına komşu kültürlerde, mesela Gürcülerde de gelin kaynana çekişmesi traji-komik bir biçimde, hoşça vakit geçirmek amacıyla kullanılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Gürcülerde karşılıklı söyleşi kısmında geniş bilgi vereceğimiz için, burada tekrara düşmemek adına örnekler göstermiyoruz. Farklı dinlere mensup Türk halkları arasında (Altınkaynak, 2008, 69 - 70) de oldukça yaygındır ve dinleyiciler için hoşça vakit geçirmek, eğlemek ve espiri unsuru olarak kullanılmaktadır:

Gelin kaynana karşılıklı söyleşilerinde dikkatimizi çeken en önemli motifler, gelinin dişi ve bacaklarının şekilsizliği ile kaynananın kazana atılması ve kaynananın kuyruklu sıçana benzetilmesidir. Gerek Anadolu'da ve gerekse Anadolu ile ilişkili kültürel coğrafyalarda bu motiflere rastlanmaktadır.

Hoşça vakit geçirmek, sosyal normlar veya olayları karikatürize ederek sunmaya yönelik karşılıklı deyişmeler sadece gelin – kaynana çekişmesi ile sınırlı değildir. Genç kızlarla ilgili olanlar da vardır ve bunların çoğunluğu evlendirmek / evlendirilmek üzerine kuruludur.

Makalede yer alan metinler, “Manas’ın Görünen Yüzleri; Kayçılar – Akinlar – Ozanlar – Aşıklar” projesi kapsamında gidilen ülkelerden derlenmiş veya yazılı kaynaklardan elde edilmiş ürünlerdir. Bu metinler sunulurken kısaltılmış ve metin sonuna (vd.) yazılarak belirtilmiştir.

Aşık karşılaşmalarında tanımlar arasında bir karışıklık vardır. Bu karışıklığın sebepleri maddeler halinde verilmiştir. Bunlar: “İki aşığın imtihana çekilmesi; İki düşmanın birbirine saldırı öncesi sözle sataşması veya teslim olmasını istemesi; Erkek erkeğe söyleşiler; Kadın kadına söyleşiler; Bir erkek bir kadın söyleşiler; Cansız varlık, bitki ve hayvanlarla söyleşiler.” Şeklinde tasnif edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Aşık, gelenek, Türkiye, İran, atışma, şiirlik söyleşi.

ABSTRACT

Mutual conversation and Minstrel tradition are common among Turkish communities. Mutual conversations between Turkish and Iranian Turks and the Minstrel tradition are scrutinized in this article.

The article was started with an introduction to the Minstrel confrontations and studies of Minstrel confrontations. In the sections implemented for the Minstrel confrontations, the examples of call-and-response duets and squabbling of minstrels belonging to other peoples, who learned the tradition of minstrelsy with the influence of Turkish culture, with the peoples of Turkish descent living both in various regions of Turkey and in Iran, Azerbaijan, Georgia, and Ukraine, are given.

There is also a variety of ways in which parties can excel at each other in a minstrel confrontation or call-and-response duet. Amicable conversation, having a good time, pleasing the audience are among them. Although making art with lyricism is not the main purpose, fine words and striking expressions, as well as analogy elements, show the mastery of the speaker.

It has been noted that confrontations or call-and-response duets are not just a type belonging to minstrels, but that mutual conversations should be included.

It is not only limited to Minstrel confrontations that two or more forces confronting via poetic narratives excel at each other. There are also mutual discourse competitions created by professionals or performed outside of those who do this work by profession. We should collect all such poetic narratives under one title and consider them as separate titles in themselves.

Squabbling due to conflict between bride and mother-in-law is very common in Anatolian geography (Yardımcı, 1993, 234 - 236). In Anatolian-related geographies, e.g. in the Balkans (Hafiz, 1990,185), and in cultures adjacent to Anatolian geography for example in Georgians, bride and mother-in-law conflict is used in a tragicomic way for the purpose of having a good time. As we will provide extensive information on the topic of mutual conversation in the Georgians, we are not showing examples for not recurring here. It is also common among Turkish peoples of different religions (Altinkaynak, 2008, 69-70), and is used as humor for listeners to enjoy and entertain:

The most important motifs that come to our attention in the mutual squabbling between bride and mother-in-law are the deformities of bride's teeth and legs and the throwing of the mother-in-law into the cauldron and the likening of the mother-in-law to the tailed rat. These motifs are found both in Anatolia and in geographies associated culturally with Anatolia.

Having a good time, mutual squabbling for presentations of social norms or events are not limited to mutual squabbling between bride and mother-in-law. There are also those related to young girls, and the majority of them are based on giving in marriage/being married off.

The texts in the article are products compiled or obtained from written sources from countries traveled as part of the project "The Visible Faces of Manas; Kayçı - Invasions - Poets- Minstrels." These texts are abbreviated when presenting and specified by typing (et al.) at the end of the text.

There is confusion between definitions in minstrel confrontations. The reasons for this confusion are given in items. These can be sorted as: "The testing of two minstrels; Two enemies teasing each other with pre-attack phrases or wanting each other to surrender; Man-to-man chatting; Conversations between a man and a woman; Conversations with inanimate beings, plants, and animals. "

Keywords: Minstrel, Tradition, Turkey, Iran, Squabbling, Poetry Talk.

АННОТАЦИЯ

Лирическое общение и ашугская традиция характерна для тюркского общества. В статье исследуются лирические общения и ашугские традиции анатолийских турков и тюркского общества Ирана.

В начале статьи говорится об исследованиях по поводу ашугских соревнований. Здесь приводятся примеры ашугского соревнования из традиции тюркских обществ проживающих в Турции, Иране, Азербайджане, Грузии и Украине.

Türkiye ve İran Türk Topluluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

При таких соревнованиях выделяются элементы разнообразия между представителями разных общин. В их числе дружеское общение, приятное времяпрепровождение, увлечение публики. Хотя искусство не является основной целью соревнования, изобретения и яркие выражения, а также элементы сравнения демонстрируют мастерство говорящего.

Подчеркивается, что не только частушки, но и лирическое общение также должна быть включена в жанр ашугского искусства. Ашуги не ограничиваются только в соревнованиях по частушкам. Профессионалы соревнуются между собой и много работают для того, чтобы расширить свой лексический запас. В этом отношении требуется тщательно работать над всеми ашугскими произведениями и классифицировать их под разными заголовками. В Анатолии и на Балканах сильно распространены фразы о конфликте свекрови и невесты (Yardımcı, 1993, 234 – 236). В культурах, соседствующих с Анатолией, например, у грузин, конфликт невесты и свекрови используется трагикомическим образом для того, чтобы хорошо развеселится (Nafiz, 1990, 185). Поскольку мы даём обширную информацию по этому поводу в разделе по Грузии, во избежание повторения мы не приводим здесь примеры. Такое тоже распространено среди тюркских народов разных религий (Altınkaynak, 2008, 69-70) и используется как элемент юмора, для развлечения зрителей.

Наиболее важные мотивы, которые привлекают наше внимание в ссорах свекрови и невесты, - это бесформенность зубов и ног невесты, брошенная свекровь в котел и сходство свекрови с хвостатой крысой. Эти мотивы встречаются как в Анатолии, так и в регионах, связанных с Анатолией. Тексты, использованные в нижеследующей статье являются материалами собранные в рамках проекта “Видимые лица Манаса; Кайджи - Акины - Озаны – Ашуги”. При соревнованиях между ашугами в их стихах имеет место путаницы по поводу разных определений. Причины этого изложены в подзаголовках: проба двух ашугов; когда два сопенника перед схваткой словесно дразнят друг друга или один из них требует сдачи второго; мужской разговор; женский разговор; разговор между женщиной и мужчиной; беседа с неодушевленными существами, растениями и животными”.

Ключевые слова: Ашуг, традиция, Турция, Иран, препирательство, поэтический разговор.

Giriş

Aşık karşılaşmaları hakkında en detaylı bilgiyi Umay Günay vermektedir. Günay, “*geleneğe bağlı şiir yaratma ve muhafaza etme teknikleri ve icra töresi içinde teşekkül eden aşık deyişlerini*” serbest ve sistemli deyişler olarak iki başlıkta toplamaktadır. Bizi ilgilendiren kısım sistemli deyişlerdir. (Günay, 1986, 30 – 91) Sistemli deyişler bölümünde diyalog ve münazara ile ilgili açıklamaları, mani söyleme geleneği ile birlikte bir bütün olarak alınmış ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde uygulanaşına dair örnekler de sunulmuştur. Bize öyle geliyor ki Günay, Turgut Günay'ın

çalışmalarından da destekle (aşık karşılaşmalarının kökenini gelenek içinde karşılıklı söyleşilere dayandırmak arzusu gütmektedir. Umay Günay'ın çalışmasının 30 – 41 sayfaları arası bizim çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Ancak Günay Anadolu sahasındaki aşık fasıllarının örneklerinden de sunduğu bu çalışmasını karşılıklı söyleşi üzerine kurmadığı için, aşık fasıllarını hedef almış, diğer karşılaşmalardan bir iki örnekle kendi konusuna dönmüştür.

Günay, Doğu Anadolu aşık fasıllarını:

1. Hoşlama
2. Hatırlatma
3. Tekellüm

diye üçe ayırıp, konumuzla ilgili olarak “tekellüm”ü göstermekte ve onu da sekiz alt başlık halinde vermekte ve her fasılda bu sekiz alt dalın bulunmasının şart olmadığını da belirtmektedir.

- a. Ayak açma
- b. Öğütleme
- c. Bağlama – Muamma
- d. Sicilleme
- e. Yalanlama
- f. Taşlama – Takılma
- g. Tüketmece – Daraltma
- h. Uğurlama – Methiye şeklinde vermektedir (1986, 56 – 72)

Yine aynı çalışmada, kaynak kişi olarak Aşık Feymani kullanılarak Çukurova aşık fasıllarını “Çukurova’da aşık karşılaşmaları, merhabalaşma, sanat – ilim – muamma, öğüt, koçaklama, koltuklama, bozlak okuma yarışı, güzellemede ustalık, ayrılırken gönül alma ve elveda” diye belirtmektedir (Günay, 1986, 77) Ayrıca çalışmasında, 19. Yüzyıl İstanbul fasıllarını 3 bölüm halinde (Günay, 1986, 42 – 43); 19. Yüzyıl Kastamonu aşık fasıllarını 4 bölüm (Günay, 1986, 44 – 46); 19. Yüzyıl Konya aşık fasıllarını ise düzensiz olarak vermektedir.

Günay'ın bu çalışmasında aşık tarzı şiir geleneği hakkında, aşık karşılaşmaları ile ilgili verdiği bilgiler, kendisinden sonra gelen araştırmacı ve bilim adamlarınca, bizim de katıldığımız bazı itiraz ya da düzeltmelerle birlikte, özet şeklinde kullanılmış ve kullanılmaya devam etmektedir.

Atışma kelimesinin karşılığı olarak Ensar Aslan: “iki veya daha fazla aşığın bir arada, bir seçici kurul veya dinleyici topluluğu karşısında, sazlı sözlü karşılıklı deyişmesi, atışma ve imtihan olmasıdır. (Aslan, 1992, 77) diye tarif etmektedir. Aynı açıklamayı Oğuz – Ekici – Aça vd. birlikte hazırladığı “*Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*” adlı eserde, yine Aslan'ın yukardaki eserinin 1975 baskısı dipnot gösterilerek kabul ettikleri görülmektedir. (Oğuz – Ekici

Türkiye ve İran Türk Topuluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

– Aça – Düzgün vd.. 2013, 332) Abdurrahman Güzel ve Ali Torun’un hazırladığı eserde ise bu konuya hiç değinilmemiştir. (Güzel – Torun, 2003)

Erman Artun “Ansiklopedik Halk Bilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler – Motifler – Kavramlar” (Adana 2014, 57) “*karşılaşmada “mat etme”, atışmada “eğlendirme”, deyişmede ise “sohbet” esastır*” diyerek aşık fasıllarındaki karşılıklı şiirlik anlatımlar söylemeyi tasnif etmektedir. Bize göre bu üç kavram farklı farklı değil, yerine göre kullanılarak tek bir kavramı ifade etmektedir. Nihayetinde Artun’un kendisi de aynı çalışmasının 66. Sayfasında “*atışma (Karşılama, deyişme, karşıberi, müşaare)*” başlığında atışmanın “*yörelere göre çeşitli adlar altında toplanan*” diye giriş yapması yukardaki düşüncelerinden farklı bir ifade kullanmaktadır. Atma türkü ve karşıberi maddelerinde de, eğlendirmek maksadıyla, karşıdaki insanı karikatürize ederek karşılıklı şiirler söylendiği yine kendisi tarafından ve doğru olarak tescillenmiştir. (Artun, 2014,66) Muammanın da bir karşılaşma, karşılıklı şiirle aşıkların birbirlerine bilmeceler sorması da karşılıklı şiirlik anlatımların bir yansımasıdır. Müşaareler de aynı şekilde karşılık veremeyenin yenildiği, yenik sayıldığı karşılıklı şiirlik anlatımları ifade eden bir kelime olarak kullanılmıştır. Demek ki bir kavramın bölgelere veya yörelere göre değişik söylenmişliği vardır ve bu farklı kelimelerle aynı kavramı ifade etmek kavram kargaşasına sebep olmaktadır.

Bayram Durbilmez, “atışma” kavramının içini doldururken “atışma”, “söyleşme”, “karşılaşma” gibi kavramları bir çatı altında toplar ve atışma kavramının izahını yapar. (Durbilmez, 2008,100). Durbilmez’in “sicilleme” hakkındaki görüşlerine katılmamakla birlikte, (Durbilmez, 2008, 102), aşık karşılaşmalarının eğlendirmek – hoşça vakit geçirmek maksadıyla gerçekleştirilmesi üzerinde yaptığı tespitlere de katılıyoruz. (Durbilmez, 2008, 103) Bayram Durbilmez, âşık edebiyatı nazım türlerini açıklarken “Hoşlama / Karşılama” başlığı altında, bu türe dâhil ettiği söyleşileri de biçimleri bakımından “hoşlama koşma”, “hoşlama semai”, “hoşlama destan”, “hoşlama kalenderî”, “hoşlama divanı” gibi başlıklar altında toplar. (Durbilmez, 2018, 148) Durbilmez, aynı eserinde karşılıklı en az iki kişinin yaptığı söyleşmelere “atışma” adını verirken, “bir âşığın birden çok kişiyi ve / veya değişik varlıkları hayalî olarak söyleştirmesi” durumunda ise “deyiştirme / atıştırma” terimini kullanır. (Durbilmez, 2018, 195) Aynı araştırmacının Karşılıklı Âşık Murat Çobanoğlu (Durbilmez, 2014, 140-142), Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı: Hasretî’den Örneklerle (Durbilmez, 2020a, 82-83) ve Âşık Türkmenoğlu (Durbilmez, 2020b, 41-43) konulu kitaplarında da konumuz ile ilgili bilgi ve örnekler bulunmaktadır.

Konumuz hakkında geniş kapsamlı bir çalışmayı da Doğan Kaya yapmış ve “karşılaşma, atışma, deyişme” kavramlarını çeşitli kaynaklardaki anlamlarıyla birlikte makalesinde ele almıştır. (2000, 25 – 32) Kaya ayrıca

hazırlamış olduğu ansiklopedik sözlüğünde de bu kavramlarla birlikte diğer konulara da yer verip münferit olarak kavram karşılıklarını aktarmıştır. (Kaya, 2007, 82 – 92) “Aşık Fasılları” başlığında “tekellüm” alt başlığında Günay’ın vermiş olduğu tasnifi olduğu gibi kullanmıştır. (Kaya, 2000, 24; 2007, 82 – 92)Doğan Kaya’nın Umay Günay’ın yapmış olduğu tasnifine “sicilleme” ve “yalanlama” alt başlıklarına itirazını kabul ediyoruz.

Metin Özarslan’ın Umay Günay’dan tuttuğu ders notlarından hareketle ve “Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi” adlı eserden faydalandığını, 2001 yılında basılan doktora tezinde de görmekteyiz. (2001, 210 – 211) Umay Günay’dan Özarslan’ın ve ondan da hareketle Kaya’nın bu tasnifi veya gruplara ayrıştırarak sunumu her ne kadar bizim konumuzla alakalı ise de karşılıklı söyleşen veya meydana çıkan aşıklar için geçerlidir. Fasılların başlangıcında yer alan “hoş geldiniz” (Kaya, 2007, 82 – 83) faslı da bir nevi söyleşi olarak kabul edilmelidir. Aynı eserin “atışma” kısmında ise yazarımız “*İzleyenleri eğlendirme maksadının ağırlıkta olduğu aşık karşılaşmasına verilen ad.*” Şeklinde bir tanımlama yapmaktadır. (Kaya, 2007, 114.) “*Aşıkların birbirini yenmesi – mat etmesi söz konusu değildir*” tezini de ileri süren araştırmacı, bu noktada Ensar Aslan ile aynı düşünceleri taşımaktadır. (Aslan, 2008, 185) Kaya atışmalarda dar ayakların kullanılmadığını belirtmekte ve aşıkların birbirini kızdırmaya, dinleyicileri eğlendirmeye yönelik bir eylemi olarak görmektedir. Atma türkülerle paralellik göstermesinden de bahsetmektedir. (Kaya, 2007, 114.) Atma türküsü, atmaca veya atışma türküleri de ayrı başlıklar halinde göstermektedir. (Kaya, 2007, 116.)

Gerek Kaya’nın ve Gerekse Aslan’ın yukarda verdiğimiz çalışmalarındaki “yenmenin veya yenilmenin söz konusu olmadığı” görüşüne katılmayıp, bu iddiayı ileri sürmelerine sebep olan ellerindeki bilgi ve belgelerin neler olduğunu da merak etmekteyiz. Bize göre atışma – bağlama ve sazın yenilen aşıktan alınması, yazılı halk hikayeleri içinde geçiyor ise bunun en eski örneklerine gitmekten başka çare yoktur. Bu iki araştırmacının hilafına hem bizim çalışmamızda derleyip İbrani alfabesinden Latin alfabesine aktardığımız XVIII. Asra ait metinde (Altınkaynak, 2006a, 116 – 117) ve hem de Fikret Türkmen’in doktora tezi olan Aşık Garip Hikayesinde (1995, 156-158) aşıkların bağlanması ve sazlarının ellerinden alınması, sonrasında ise Aşık Garip’e yenilen aşıkların beyin huzurundan kovuluşu bir epizot olarak yer almaktadır. **Ayrıca Bayram Durbilmez’in Ozan Gürbüz ile ilgili çalışmasında da “atışmada yenilen âşığın elinden sazının alınacağı” belirtilir. (Durbilmez, 2007, 255)**

Elbette birbirini tanıyan veya dostluk kuran aşıklar yine birbirlerini koruyacaktır. Bu noktada aşıkların birbirini zor duruma düşürmesi, rakibinin bilemeyeceği şekilde sözler üretmesi, anlamayacağı dilden soru sorması kadar buna cevap vermek de önemlidir ve bu durumda aşıkların davranışları “ekmeğine mani olmak” veya “yaşam alanı”na müdahale etmek değil, hoş görü ve alçak gönüllü davranmaktır. Sosgertli ile Mevlüt İhsani’nin karşılaşmasında acaba Sosgertli hoşgörülü davranmasıydı veya iki aşık arasında husumet olsaydı durum ne olurdu?

Türkiye ve İran Türk Topluluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

¹ Aşık Şenlik'in Kılıççı Mustafa ile karşılaşmasındaki durum meydana gelir miydi, gelmez miydi? (Aslan, 1992, 95 – 97) Aynı şekilde Aşık Şenlik Aşık İzani'nin sazını bağışlayarak psikolojik savaşın galibi ve efendi millet olmanın gereğini yerine getirmiştir. Demek ki burada atışma veya deyişme ya da karşılaşmalar milleti eğlendirmek değil, aynı zamanda bir psikolojik savaş malzemesi de olabiliyor veya Kılıççı Mustafa ile karşılaşmasında Aşık Şenlik'in bunu bir izzeti nefis meselesi yaparak içindeki bütün kını boşaltmasına ve rakibinin bir daha kendi alanında yaşama ve sanat icra etmesine imkan tanımıyor. O halde atışmaları sadece milleti eğlendirmek maksadıyla yapılan bir aşık eylemi diye adlandırmamız mümkün değildir.

Sümmani – Şenlik karşılaşması (Aslan, 1992, 107 – 124) başlangıçta çok çetin ve ağır geçeceğe benzer iken, Aşık Şenlik'in annesinin bu iki aşığı kardeş ilan etmesi ile iki aşığın birbirlerini hünerleriyle hoşlaması, deyişmesi ise bambaşka bir güzelliştir. Bizim bu iki aşığın bir araya gelip karşılaşması ile düşüncelerimiz ise tamamen farklıdır. Bu iki halk önderinin birbirine hüner göstermek maksadıyla bir araya geleceğine ihtimal vermiyoruz. İki büyük ideoloğun bir araya gelişlerinde başka maksatlar aramalıyız diye düşünmekteyim.² Aşık karşılaşmalarının bir rehabilitasyon, tedavi maksadıyla da kullanıldığını ayrıca belirtmekte fayda vardır. Mesela Şeref Taşlıova – Murat Çobanoğlu – Veysel Şahbazoğlu'nun 19 Aralık 1982'de Kars cezaevinde yaptıkları atışma bu türdendir. (Altınkaynak, 1998, 168 – 170)

Kaya, eserinin 412 – 417 sayfaları arasında “Karşılaşma” başlığı altında karşılaşmanın “*En az iki aşığın irticali olarak durumlarını, düşüncelerini, bilgi ve tecrübelerini sergilemek, dinleyenleri eğlendirmek veya birbirlerine üstünlük sağlamak için belirli kurallar çerçevesinde manzum olarak söyleşmeleridir. Saz meclislerinde aşıklar, rakibini bağlamak için muamma sorar ve onu zor durumda bırakır. Eskiler bunu tekellüm sözü ile karşılamışlardır*” tanımını ve kapsamını yaptıktan sonra hece sayısına göre karşılaşma örneklerini vermiştir. (Kaya, 2007, 412 – 417) Daha sonra da “karşılama manileri”, “gelin – kaynana” manilerini de içine alan “karşılıklı maniler”, “atma türküler”, çeşitleri ile beraber “karşılıklı türküler” ve bunların örnekleri verilmektedir. (Kaya, 2007,417 - 421.) “Herbe

¹ . Kars Çobanoğlu Kahvesi Aşıklar Kültür Merkezi, 12.1.1997. Bant IX. A. Yüzü.

Mevlüt İhsani : Sosgertli Aşık Mehmet üç ay hikaye ederd. Bir daha aynı hikayeyi söylemezdi. Şimdi, Arpaçayı'ndayız, bah ben ona ne dalavere yaptım. Allah rahmet etsin Arpaçay'ın Jandarma yüzbaşısının düğünü oluyor. Bu düğüne gittik. E gardaş ben doğruyu söylüyorum, Sosgertli'nin avarı değilim. Sosgertli'yen garşılaştık. Sosgertli tuttu bana bir Farsıca açtı. E gardaşım ben Farsıca ne biliyim. Hee. Dutum ne yaptım biliyor musun? Bu da bir gurtuluş değil mi? Tuttum Sosgertli'nin garşısında, ben de, ne onun anladığı, ne benim anladığım öyle bişey dedim ki. Mesela: Ne Türkçe, ne Kürtçe, ne Arabi, ne Farsı... Her bişeynen garşıtırdım, garşıtırdım, o altı hana bişey söylemişti, ben de altı hana güya ona cevap verdim. Halbise ne Farsıca? Ben ne bilirim yaa. Bu bir kurtuluş ama güzel gurtuluşdu. Onu da yapmak Sosgertli'nin garşısında her adamın karı değil. Ama foyam çıkacak, beni rezil edecek diye korkuyorum. Sosgertli güldü. Ben rahatladım. O da ne dedi? Nasıl ki bitti ya, "Sağol Mevlüt İhsani. Benim garşında şimdiye kadar kimse yapamadı" dede. "Ola Allah senden razı olsun. Ele de bari" dedim. Bu bir kurtuluştu.

² . Sayın Aslan'ın (Ankara 1975) çalışmasında Şenlik – Sümmani atışmasını içeren şiirlerin sıra düzeni Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu aşıklık geleneğine uymamaktadır. Bu atışmayı bir de Aşık İslam Erdener'in çalışmasına bakmak gerek.

Zorba” (Kaya, 2007, 376.), “Deyişme” ve “Deyiştirme” (Kaya, 2007, 236 - 240.) konumuzla ilgilidir. “Muamma” ile ilgili terimler de karşılıklı söyleşi – deyişme – atışmaların bir parçasıdır. (Kaya, 2007, 539 - 544.) İranlıların aşık karşılaşmalarında son kısmı oluşturan muamma sormaları³ döğüşme kelimesiyle ifade edilmektedir.

Doğan Kaya’nın ansiklopedik olarak hazırladığı sözlükte anlam ve şekillendirme noktasında bazen kendi bilgi – birikim ve düşüncelerini ileri sürdüğü, mukayese ve yorumlara daha az yer verdiği veya kendisine mahsus bir yöntem takip ettiğini söylememiz, yukardaki tanımlamaları veya adlandırmalarına dayalı olarak mümkün olmaktadır. Bunda da yazara, meydana getirdiği eserin muhteva ve özelliklerine bakarak hak veriyoruz. Söz konusu karşılıklı şiir söylemek ise veya söz yarıştırmak ise buradaki adlandırmaları veya kavram ve terimlerin içini doldurmasını takdirle karşılıyoruz. İçerik, icra ve fonksiyon açısından değerlendirmek, tahlil ve yorum yapmak ise başka bir şeydir. Karşılıklı deyişmelerde karşısındakine cevap veremeyenin içine düştüğü durum, kendisine verilen ceza, mağlup olma, psikolojik olarak baskı altına alma vs, karşılıklı deyişmelerin en önemli neticelerinden biri olmakla birlikte bir anlaşma, uyuşma aracıdır da.

Karşılıklı olarak şiirlik anlatımlarla laf yarıştırmaya yoluyla üstünlük sağlama veya dostane sohbet etme geleneği, öyle sanıyoruz ki dilin oluşumu kadar eskidir. Tarihi kökenlerini dilin oluşumundan çok daha öncelerine de götürebiliriz. Bu kanaate ulaşmamız da, gözlemediğimiz kadarıyla hayvanlar alemindeki varlıkların tamamının hem cinsleri ile mücadeleye girişmeden önce sergilemiş oldukları davranış biçimleri yeterli rol oynar.

Karşılıklı olarak söz yarıştırmaya ve karşısındakinin niyetini öğrenme nitelikli şiirleri veya manzum parçaların yazılılarını “Dede Korkut Hikayeleri”nde görmekteyiz. Burada karşılaşan bacı – kardeş: baba – oğul; anne – oğul; cansız varlıklar ve hayvanlarla söyleşme, iki düşman tarafın söyleşmesi; bir kız – bir erkek söyleşisinin en eski örnekleri bu hikayelerde yer almaktadır.

SÖYLEŞİ

Dünya üzerinde hareket halindeki bütün varlıklar seçkinlerden oluşur. Dünyaya gelmeyi ve doğal ortamda yaşamayı hak etmiş seçkinlerdir. Bir başka şekilde söylememiz gerekir ise hareket kabiliyetine sahip varlıklar, daha dünyaya gelmeden bir yarışa girmiş ve bu yarışta kazanmış olanlardır.

Hayvanlar aleminde hayvanların hırlaşmaları, eşinmeleri, kendilerini olduklarından daha fazla göstermek için kabarmaları, tehlikeli olduklarını göstermek için tehlike unsuru olan uzuvlarını göstermeleri birinin diğerine üstünlük kurma çabasından başka bir şey değildir. Bütün bunlara rağmen taraflardan herhangi birisi pes edip geri çekilmez ise saldırı ile birlikte fiziki mücadele neticesinde taraflardan birisi yenilip yaşam alanını terk eder.

İnsanlık alanında bu durum nasıl tezahür etmektedir sorusuna cevap aradığımızda, en insani boyutunun “söz ile birbirlerine karşı üstünlük kurma” olduğu

³ . Çözümünden bir kişi veya bir şeyin adı çıkan manzum bilmece demektir. Harflerin yerini değiştirmek, takdim – te’hir, benzetme, ebced hesabı gibi yollarla çözüldür. (Vanlıoğlu – Atalay, 1994,198)

Türkiye ve İnan Türk Topuluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

ve bunun da en edebi biçiminin şiirlik anlatımlarla gerçekleştirildiği söylenebilir. İnsanoğlu'nun en büyük zevklerinden birisi, birbirine zıt veya iddia ve güç noktasında birbirine rakipleri çatıştırıp seyretmektir. Dövüş sporları, horoz dövüştürme, köpek boğuşurma, at yarışırma, otomobil – bisiklet – motokros yarışmaları bunun en güzel örnekleridir.

Eskiden, karşılaşan iki ordunun birbirlerine önce dil yoluyla sataştığı ve her iki kuvvetin de en iyi hatiplerini öne sürerek birbirleriyle söz yarıştırdığı da bir vakıadır. Bizim konumuz karşılaşan ve kendini üstün gören tarafların şiirlik anlatılarla birbirlerine üstünlük kurma tür, şekil, muhteva ve icra ortamları ile bunların fonksiyonları olacaktır.

Anadolu sahasında ve ilintili kısımlarda, yani Oğuz grubu alanında halk edebiyatı ve halkbilimi üzerinde çalışma yapan kişiler karşılıklı şiirlik anlatımlarla yarışmaya girmeyi veya imtihana çekilmeyi aşık edebiyatına bağlamaktalar ve diğerlerini farklı adlar ve şekillerle değerlendirerek yapılan işin fonksiyon itibariyle üzerinde durmamaktadırlar. Hatta aşık karşılaşmalarını da sadece icra noktasında değerlendirip işin, tarih, köken, sosyal psikoloji, fonksiyon, misyon itibariyle de ele almamaktadırlar. Karşılıklı manzumelerle yarışma şeklinin adlandırılmasının karşılıklı ve çeşitliliği de bir yerde buradan kaynaklanmaktadır.

Şüphesiz “aşık” kelimesinin içinin doldurulmasında en önemli üç etkenden birisi ustalık ve yeteneklerini gösterebileceği bir başka aşık veya aşıklarla meydan kurması ve söz yarıştırmasında bulunmasıdır. Diğer iki etken ise irticalen şiirler söyleyebilmesi ve hikaye repertuarı ile bunun icrasındır.

Şiirlik anlatılarla karşılaşan iki veya daha fazla gücün birbirlerine üstünlük sağlamaları sadece aşık karşılaşmaları ile sınırlı değildir. Profesyoneller tarafından meydana getirilen veya meslek gereği bu işi yapanların dışında vücut bulan, icra edilen karşılıklı söz yarıştırmaları da vardır. Bu tür şiirlik anlatımların tamamını bir başlık altında toplamalı ve bunu da kendi içinde ayrı başlıklar halinde değerlendirmeliyiz.

Gelin – Kaynana çatışmasından ibaret olan deyişmeler Anadolu coğrafyasında çok yaygındır. (Yardımcı, 1993, 234 – 236) Anadolu'ya bağlı coğrafyalarda, mesela Balkanlarda; (Hafız, 1990,185) Anadolu coğrafyasına komşu kültürlerde, mesela Gürcülerde de gelin kaynana çekişmesi traji-komik bir biçimde, hoşça vakit geçirmek maksadıyla kullanılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Gürcülerde karşılıklı söyleşi kısmında geniş bilgi vereceğimiz için, burada tekrara düşmemek adına örnekler göstermiyoruz. Farklı dinlere mensup Türk halkları arasında (Altınkaynak, 2008, 69 - 70) de oldukça yaygındır ve dinleyiciler için hoşça vakit geçirmek, eğlemek ve espiri unsuru olarak kullanılmaktadır:

Gelin kaynana karşılıklı söyleşilerinde dikkatimizi çeken en önemli motifler, gelinin dişi ve bacaklarının şekilsizliği ile kaynananın kazana atılması ve kaynananın kuyruklu sıçana benzetilmesidir. Gerek Anadolu'da ve gerekse Anadolu ile ilişkili kültürel coğrafyalarda bu motiflere rastlanmaktadır.

Hoşça vakit geçirmek, sosyal normlar veya olayları karikatürize ederek sunmaya yönelik karşılıklı deyişmeler sadece gelin – kaynana çekişmesi ile sınırlı

değildir. Genç kızlarla ilgili olanlar da vardır ve bunların çoğunluğu evlendirmek / evlendirilmek üzerine kuruludur.

Ah, more kız, more kız!
Anan öldü, dediler
- Ko ölsün, ko ölsün,
Çal, gaydaci, gaydayi,
Ben teperim horoyu.

Ah, more kız, more kız!
Baban öldü dediler
- Ko ölsün, ko ölsün,
Çal, gaydaci, gaydayi,
Ben teperim horoyu.

Ah, more kız, more kız!
Yavklun öldü dediler
- Arta kalsın horo da,
Veran kalsın gayda da (Manov, 2001,168)

Bu tür karşılıklı kurmaca şiirler hemen hemen her dönemde popülerliğini korumakta, değişik moda müziklerle gündemde yer almaktadır. Bir kızın evlendirilmesiyle ilgili olarak baba – kız arasında geçen karşılıklı söyleşiyi Hıristiyan Türklerden Urumlar arasında da rastlamıştık:

Ay hızım hızım, hardan beyazım
Seni bir çoban istey a verdim ona
Ah baba baba ben varmam ona
Onun hoyunu var sağdırır bana

Ay hızım hızım, hardan beyazım
Seni bir şaroş istey a verdim ona
Ah baba baba ben varım ona
Gündüz şaroş gece maymun sarılır bana (vd) (Altinkaynak, 2008, 64)

Anadolu sahasında bir zamanlar Bedia Akartürk'ün de okuduğu bir anonim türkü de aynı temadadır.

Baba kız arasındaki şiirlik anlatımlarla karşılıklı söyleşilerin bir başka şekilleri de vardır.⁴

“Dedim – dedi” şeklinde meydana getirilen ürünler de bir yerde karşılıklı söyleşilerin içinde yer alır. Bu tür ürünlerin en eski örneğini, Kaşgarlı Mahmud'un eserinden tespitle Talat Tekin'de görmekteyiz.

Aydım angar sewük
Bizni tapa nelük

⁴ . 04.01.1975 tarihinde Rıfat Balaban tarafından derlenen bu türkü “türkü dostları” adlı internet sitesinden alınmıştır.

Türkiye ve İran Türk Topuluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Aşık Karşılaşmaları

Keçtüng yazı kerig
Kırlar ediz Bedük

Aydı sening udu
Emgek telim idu
Yumşar katıg ödi
Könglüm sanga yüğrük

Yardı mening yürek (vd)(Tekin, 1989, 86) Bu metinde sevgilinin hayali ile söyleşi işlenmiştir ve ölçü olarak aruza da uygunluk göstermektedir.

En eski örneklerini XI. Asra götürebildiğimiz ve muhtemelen çok daha önce yazıldığını söyleyebileceğimiz bu türün Anadolu sahasında en çok tanınan ve bilineni Erzurumlu Emrah'ın Dedim – Dedi şiiridir.

Sabahtan Uğradım Ben Bir Fidana

Sabahtan uğradım ben bir fidana
Dedim mahmur musun dedi ki yok yok
Ak elleri boğum boğum kınalı
Dedim bayram mıdır dedi ki yok yok

Dedim inci nedir dedi dişimdir
Dedim kalem nedir dedi kaşım
Dedim on beş nedir dedi yaşım
Dedim daha var mı dedi ki yok yok (vd.)

Bu şiire nazire sayılabilecek, Uygur Türkü Abdurehim Ötkür tarafından yazılan ve Abdurehim Heyit tarafından da seslendirilen ve Türkiye Türkçesine de aktarılan bir eseri vardır.

Şiirlik anlatımlarla eşya – soyut kavramlar – tabiat unsurları ve hayvanlar alemi ile ilgili olarak sanatkarların tasavvurları veya gözlemlerine dayalı karşılaştırmaları sözlü kültür ve aşıklık geleneği içinde oldukça sık rastlarız. Bu tür karşılaşmaların en eski örneğini ise Talat Tekin (Ankara 1989, 103 – 111) Kaşgarlı Mahmut'un Divanu Lüğati't-Türk adlı eserinden alıntılıyarak vermektedir. Bu iki metin “Yaz ile Kışın” tartışmasıdır. (Tekin, 1986, 92)

Tekin'in bir başka çalışmasında yaz ile kışın tartışmasına ve yukardaki parçadan ayrıca bir şiire ait olacağı ileri sürülen bir dörtlük daha vardır. (Tekin, 1989, 107)

Yaz ile kışın tartışmasını işleyen Sosgertli Aşık Mehmet Hicrani (Ozani) bu metin arasında söyleyiş farklılığının olmaması son derece dikkat çekicidir. (Altınkaynak, 1999, 203 – 206)

Doğulu toplumların kendisine mahsus gururları, onların karşısındakinin sözüne söz yetiştirememeyi hazmedemez. Bir atasözü: “Yiğidi kılıç değil bir acı söz öldürür” der. Çocuklar arasında da, sayışmaca nitelikli olmakla beraber söz yarıştırmaya, karşısındakini karikatürize ederek küçük düşürmeye yönelik söz yarıştırmaları vardır. Bu ürünün fonksiyonu çocukların kafiye zevkini oluşturmakla beraber söz söyleme üstünlüğünü de kazanmasına sebep olur. Buna Anadolu sahasında “sayışma”, Azerbaycan sahasında ise “öçeşme”, “sataşma” denmektedir.

Anadolu sahasında karşılıklı söz yarıştırma veya söyleşi farklı bölgelerde farklı şekillerde ortaya çıkar. Doğu ve Kuzey-Doğu Anadolu’da aşıklar arasında atışma ile söyleşi geleneği vardır. Bu gelenek içinde kendine has kurallar bulunmaktadır. Her aşık önce başlayandan itibaren en az 3 dörtlük söyler ve karşısındaki rakibi de aynı kafiyeye ve ölçüde 3 dörtlük ile cevap verir. Daha sonra ikinci söz alan aşık birinci sıraya geçerek diğerinin kendisine cevap vermesi için dörtlüklerini sıralar. Bu dörtlükler hecenin her kalıbında söylenebilir. Bazen lebleğmez “dudak değmez” adı verilen ve alfabe de çift dudak ünsüzleri diye bilinen (b, p, m, v) harfleri kullanmadan ve “dil oynamaz – terpenmez” adı verilen ve “l” ve “r” harflerinin kullanılmadığı şiir söylemek de işin içine girer ki bu aşığın ustalığına işarettir. Atışmalar kesinlikle dörtlükler halinde olacak diye bir kaide de yoktur. Aşık Şenlik ile Kılıççı Mustafa’nın karşılaşmasında olduğu gibi “sicilleme” şeklinde de olabilmektedir. (Aslan, 1992)

Atışma esnasında söze cevap veremeyen, ayaktan veya heceden düşen kişi mağlup olmuş sayılır. Mağlup olan kişinin sazı artık galip gelenindir ve galip gelen bu sazı istediği gibi kullanabilir.

Atışmalar genellikle sert ve saldırgan sözlerle başlayıp dostane bir şekilde bitirilir. Ancak bu davranış birbirini tanıyan ve aralarında husumet olmayan aşıklar tarafından dinleyici kitle karşısında icra ortamında yapılır.

Atışmalarda taraflar birbirlerine galiz olmamakla birlikte, küfür ve hakaret derecesinde sözler söyleyebilir, şaka yapabilir. Bazen de bu hakaret ve aşağılamalar, her iki aşığın arasında husumet olduğunda kasıtlı olarak söylenebilir. Bunlar imalı şekilde kullanıldığından sanat değerleri de vardır.

Atışmalar bazen etnik grupların birbirlerine psikolojik üstünlük sağlamak amacıyla da kullanıldığı görülmüştür. (Aslan, 1992)

Aşıklık geleneği içinde muamma (bilmece) çözmek de bir yerde karşılıklı söyleşi gerektirir.

Azerbaycan sahasında bağlama, dedim – dedi, deyişme, gıfılbend, herbe – zorba, meyhana, müşterek gazel gibi türler karşılıklı söyleşi veya atışmaları ifade ederler. (Hacıyeva – Tarakçı – Göktürk 1995, 18, 44, 86, 90, 106, 138). Muamma türüne “müemma” adı verilip klasik şiir unsuru olarak düşünülmektedir. Anadolu sahasında ise “muamma” aşıklık geleneği içinde yer alır.

Aşık edebiyatı içinde birbirlerine hakaret derecesine varan sözlerle saldıracak şiir söyleme ve üstünlük kurma amacının dışında bir de irfan elçisinde iki aşığın birbirleri ile hoş sohbet ettikleri karşılaşmalar da vardır. Bu tür ürünlerde taraflar birbirlerini alt etmeye değil, birlikte saz ve söz ile sohbet etmeye çalışır. Bu arada iki alimin bir araya gelip ilmi sohbet yapması gibi bazen halk kültürü ve geleneksel inançlarla ilgili sorular, tartmalar, muziplikler, şakalar, örneklemeler de yapılabilir. Bu tür ürünler genellikle hecenin 8’li veya daha çok 11’li kalıbıyla meydana getirilir ve çok uzun manzumeler olabilir. İlk söyleyenin söyleme sırası da taraflardan herhangi birisinin isteği veya iması üzerine değiştirilebilir.

Anadolu’nun Kuzey bölgelerinde, Doğu Karadeniz’de atma türkü veya karşı-beri denilen söz yarıştırmaları da vardır. Bu söz yarıştırmaları genellikle mani şeklinde ve hecenin 7 / 8 kalıbıyla söylenir. Muhteva itibarıyla her olayı, her konuyu

Türkiye ve İran Türk Topuluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

kapsayabilir. Karşılaşan kişiler profesyonel veya geçimini bundan sağlayan kişiler değildirler. Hemen her ortamda, her yaştan ve her cinsten insanlar arasında atma türkü söylenebilir.

İşi eğlenceli hale getirmek, çalışanların moral ve motivasyonunu yükseltmek gibi fonksiyonları olan iş ve eğlence manilerinde de karşılıklı olarak söz yarıştırma yapılmaktadır. Politik nitelikli veya mektup manilerinde de bu tür söz yarışmalarına rastlanmaktadır.

Mektuplarla söz yarıştırma örneği:

Delikanlı evlendikten kısa bir süre sonra askere gider. Bir müddet sonra eşinin hamile kalıp kalmadığını öğrenmek için memleketine mektup yazar. Eskiden okur yazar çok olmadığı ve evdeki kişilere ayrı ayrı mektup yazılmadığı için ve böyle bir soruyu babaya sormak ayıp karşılandığı için delikanlı mektubunun sonuna şöyle bir mani yazar:

Yürü mektubum yürü
Bizim ele var da gel.
Bir idim iki olduk
Üç olduk mu sor da gel.

Baba mektubu alıp hane içinde okuduktan sonra oğluna cevabi bir mektup yazar ve mektubun sonuna oğluna cevaben:

Mektubun iyi mektup
Böyle mektup gene yaz.
Tarlan ürün vermedi
İzinli gel gene kaz.

der.

Öncelikle şurası unutulmamalıdır ki “*Aşık karşılaşmalarına verilen adlar konusunda bir çeşitlilik ve karışıklık söz konusudur*”. (Artun, 2011, 88) Bu karışıklık sadece aşık karşılaşmalarında değil, karşılıklı şiir ve söz yarıştırması noktasında da bir karışıklık ve çeşitlilik vardır. Bu karışıklık ve çeşitliliğin sebepleri değişik nedenlere bağlanabilir. Bu nedenleri:

1. Eski dünyanın tamamına yayılan bir toplumun farklı coğrafyalarda farklı kültürlerle alış – verişte bulunması;
2. Siyasi otoritelerin ve ideolojilerin kültüre etkisi;
3. Dini nedenlerle dilin etkileşimi;
4. İhtiyaç noktasında bedii zevk ve estetik beğeninini değişime uğraması;
5. Kültürel birikimlerin eksik bilgilerle sözlü ortamlarda gezinmesi
6. Bilim adalarının kavramları kendilerine göre yeniden adlandırması
7. Ekonomik nedenlerle yeni kurumların ortaya çıkışı ve bu kurumların kendilerine mahsus kavramlar oluşturması,

diye sıralayabiliriz.

İran aşıklık geleneğinde aşık karşılaşmaları, karşılıklı söyleşileri ve atışmaları Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu, Gürcistan, Azerbaycan sahasında bilindiği şekilde icra edilmekte hatta zenginleşme ve çeşitlilik arz etmektedir. Atışma, deyişme, söyleşi İran aşık ekollerinde herbe – zorba (Kobotarian 2013b, 247;

deyişme (Kobotarian 2013b, 232); döğüşme (4 Nisan Tebriz Şiir Geceleri Ardahan ve 15 Nisan 2014 Tebriz; 15 Nisan 2014 Urmiye derlemeleri) şeklinde ifade ediliyor.

Aşık karşılaşmaları İran coğrafyasında en çok beğenilen, en fazla seyirci toplayan ve dinleyicilerin ilgisini çeken türler içindedir. Bu karşılaşmalar yazılı, sesli, sesli / görsel hallerde kayıt altına alınarak çoğaltılabilmekte ve ticari bir araç olarak da kullanılabilir.

Herbe – zorba karşısındaki aşığa psikolojik üstünlük sağlamak amacıyla söylenen sözlerden, meydan okumalardan, karşı tarafı küçük düşürücü ve düşündürücü sözlerden oluşur. En az 3 dörtlükten oluşur ve aşık dörtlük sayısını tekli rakamlarla (3, 5, 7, 9, 11 vd..) istediği kadar uzatabilir. Koşma kafiye örgüsünde ve genellikle 11’li hece ölçüsünde dörtlüklerden oluşan herbe - zorbaları aşıklar ustalıklarına göre bazen muhammes şeklinde, cigalı tecnis veya dudak değmez şeklinde de söyleyebilirler. Aşıklar bu arada birbirlerine “sazını elinden alacağı”, “yerinden yurdundan kovacağı”, “kendisine çirak dahi kabul etmeyeceği” şeklinde tehditlerde de bulunabilirler. Buradaki amaç da rakip aşığı psikolojik baskı altında tutmaktır.

Örnek: Aşık Şemkirli Hüseyin (Bu şiir Ahmad Asadi’nin arşivinden alınmıştır. Ne yazık ki şiirin kime karşı söylendiği ve karşılığı hakkında bir malumat bulunamamıştır.)

Şairem söz deyerem mennen uzak dur geri dur
Ağzımdan od tökülür naram, ataşam, geri dur
Bez, gedek müşterisi, alam, gumaşam, geri dur
İstesen terpedesen, terpenmez daşam, geri dur
Terpensem ev yıkaram, bir ağır sengem, sene ne?

Şemkirli Aşık (Hü)Söynem men burada yer eyledim
Urmu, Salmas, Marağa, İsfehanı zar eyledim
Gezdim Çeçen, Çerkezi ne korktum, ne yar eyledim
Demirkapı, Derbent, Kuba, Gürcistanı har eyledim
Tülküsen geride dur şir ü pelengem sene ne? (vd)

Deyişme’ler herbe-zorbanın devamı niteliğinde olmakla birlikte çok çeşitlidir. İki aşığın karşı karşıya gelip, konu, uyak, hava/makam, şekil ve ölçüye uygun şekilde birbirleri ile söz yarışmaları veya sohbet etmeleri ya da soruşmaları durumunu içerir. İlk sözü alan aşık, sözlerini bitirdikten sonra ikinci söz söyleyen aşık birinci olarak söz söyleme sırasını alır. İlk sözü alan aşığın sözlerini bitirdiği ve ikinci aşığın öne geçmesine işaret ise birinci aşığın söylediği şiir – türkü – şarkıda mahlasını kullanmasıdır. Söz söyleme sırasını alma işine “öne geçme” denilir. (Kobotarian, 2013b, 92) Aşıklardan herhangi biri konu, uyak, hava/makam, şekil ve ölçü dışına çıkar ise veya cevaben şiirini söyleyemez ise kaybetmiş sayılır. Bazı durumlarda yenilen aşık sazını galip gelene teslim eder veya belirli bir ücret karşılığında sazını geri alabilir. Ancak bu durum bir kural değildir. Hüner göstermek amacıyla yapılan karşılaşmalar da vardır. Bu durumda aşıklar atışmaya başladıktan bir müddet sonra üçüncü bir aşık veya sözü geçen ve geleneği bilen bir

Türkiye ve İran Türk Topluluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Âşık Karşılaşmaları

ehil kişi araya girerek aşıkları dostluğa davet eder ve durum berabere biter. Anadolu sahasında, Çıldır Aşık Şenlik ile Narmanlı Aşık Sümmani'nin atışmaya başladıklarında Aşık Şenlik'in annesi tarafından her iki aşığın kardeş ilan edilmesi bu duruma paralellik gösterir. (Aslan, 1992)

Aşık karşılaşmaları bazen günlerce de sürebilmektedir. Urmiye bölgesinde dedesi, babası ve kendisi de aşık, Yusuf Ohannes'ten dinlediğimize göre 90 yaşlarında vefat eden babası Aşık Ohannes Tiflis'te, Osmanlı coğrafyasından gelen, bir ayağı tahta bir aşık ile, aşıklar kahvesinde karşılaşmışlar. Bir hafta süren karşılaşmalarında son gün Osmanlı coğrafyasının bilmediği bir makamda çalıp söylemeye başladığından Osmanlı aşığı sazını getirip teslim etmiş. O saz, üzerindeki tarihe göre 160 yıllık bir saz olup halen kullanılır durumda, Aşık Yusuf'un hanesindedir. Bu arada şunu da kaydedelim ki, İran ve Gürcistan aşıklık geleneğinde her ne kadar Ermeni aşıklar var ise de sayın Kafkasyalı'nın tebliğinde sunduğu gibi Yusuf Ohannes Ermeni değil Asuridir. (Kafkasyalı 2007)

Bu bazen iki aşık yerine cansız bir madde ile, herhangi bir tabiat unsuru ile veya hayali bir şahıs ile de gerçekleştirilebilir. “Dedim – Dedi” şeklinde meydana getirildiği gibi bir destan, hikaye veya serencamda da karşımıza çıkabilmektedir. Bu gruba giren deyişmeler karşılıklı olarak birer dörtlülle “soru – cevap” veya “aldı...” ya da “dedim – dedi” şeklinde geçer. Bir başka hali ise en az 3 dörtlükten oluşan tamamlanmış şiirler olarak karşımıza çıkar ve yine aynı görevi üstlenir.

Hikayelerde karşımıza çıkan şekliyle deyişme ve söyleşileri aşağıdaki gibi tasnifleyebiliriz.

- İki aşığın imtihana çekilmesi,
- İki düşmanın birbirine saldırı öncesi sözle sataşması veya teslim olmasını istemesi
- Erkek erkeğe söyleşiler
- Kadın kadına söyleşiler
- Bir erkek bir kadın söyleşiler
- Cansız varlık, bitki ve hayvanlarla söyleşiler

KAYNAKÇA

Abbas ve Gülgez Dastanı, Hazırlayan : Behnaz Kurbanı Akdam, Yayın yeri, yayınevi ve yılı yok.

ABBASOV, İsrafil. Azerbaycan Aşıqları ve El Şairleri, I – V, Bakı 1983.

AHMEDZADE, Hamid. Aslı – Kerem, yeni rivayetde, (İran Merkezde Yaşayan Türk Dilli İllerin Dilinden), Tahran

AHUNDOV, Ehliman. Azerbaycan Dastanları, I – V, Bakı 1967.

ALTINKAYNAK Erdoğan, Kırımçaklar (Kültür – Tarih – Folklor), Haarlem 2006a.

ALTINKAYNAK Sosgertli Mehmet Hicrani'nin Hikayeleri, Giresun 1999.

ALTINKAYNAK Tozlu Zaman Perdesinde Kırım Karayları, Haarlem 2006b.

ALTINKAYNAK Urum Folklor ve Halk Edebiyatı, Ankara 2008.

- ALTINKAYNAK Aşık Veysel Şahbazoğlu (Hayatı – Sanatı – Şiirleri), Ankara 1998.
- ARAT, Reşit Rahmeti. Eski Türk Şiiri, Ankara 2007.
- ARTUN, Erman Ansiklopedik Halkbilimi / Halk Edebiyatı Sözlüğü, Terimler – Motifler – Kavramlar, Adana 2014.
- ARTUN Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı, İstanbul 2005. IV. Baskı, Adana 2011.
- ASLAN, Ensar. Çıldır Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri, Ankara 1975.
- ASLAN Türk Halk Edebiyatı, Ankara 2008.
- Azerbaycanın Aşık Dastanlarından “Kelbi ve İnsaf – Baba Leysan ile Verga – Qurdoğlu” Hazırlayanlar Behram Esedi – Qenber Hegiri, Urmuye (?)
- BALİ, Muhan, Aşık Karşılaşmaları – Atışmalar II, Türk Folkloru Araştırmaları, XVIII, Eylül, İstanbul 1975
- BALİ, Muhan, Aşık Karşılaşmaları – Atışmalar I, Türk Folkloru Araştırmaları, XVI, Eylül, İstanbul 1973
- BAYRAM Durbilmez, Aşık Edebiyatı Araştırmaları, Ankara 2008.
- BORATAV, Pertev Naili. Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği, Ankara 1988.
- CAFERLİ, Mehemmed. Azerbaycan Mehebbet Destanlarının Poetikası, Baku 2000.
- ÇOBANOĞLU, Özkul. Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü, Ankara 2006a.
- DASTANÇI Eli Qurban. Deyişmeler Derdleşmeler, (Hazırlayan Hesên Mecidzade Savalan) Tahran
- DERBENDİ, Cevad. Aşık Valeh – Zernigar, Tahran 2002.
- DURBİLMEZ, Bayram. Ozan Gürbüz Değer, Hayatı- Sanatı- Şiirlerinden Örnekler, Ankara 2007.
- DURBİLMEZ, Bayram. Aşık Edebiyatı Araştırmaları, Ankara 2008.
- DURBİLMEZ, Bayram. Karşılı Aşık Murat Çobanoğlu, Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Kayseri 2014.
- DURBİLMEZ, Bayram. Aşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri, 5. Baskı, Ankara 2018.
- DURBİLMEZ, Bayram. Aşık Edebiyatından Şiir Sanatı: Hasretî’den Örnekler, Ankara 2020a.
- DURBİLMEZ, Bayram. Aşık Türkmenoğlu, Hayatı, Sosyo-Kültürel Çevresi, Aşık Edebiyatındaki Yeri, Şiir Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler, Ankara 2020a.
- DUYMAZ, Ali. Kerem ile Aslı Hikayesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma, Ankara 2001.

Türkiye ve İnan Türk Topluluklarında Karşılıklı Söyleşi Ve Aşık Karşılaşmaları

- EFENDİYEV, Paşa. Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı, Baku 1981.
- EKİCİ, Metin. Dede Korkut Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikayeleri, Ankara 1995.
- ERDENER, İslam. Aşık Şenlik Divanı, Kars 1960.
- ERGİN, Muharrem. Dede Korkut Kitabı I - II, Ankara 1989.
- ERGUN, Metin Kopuz Sarını Kazak Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Akın ve Cıravlar, Ankara 2002.
- GÜZEL, Abdurrahman – Torun, Ali. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara 2003.
- HACILI, Asif – Poladoğlu, Aydın. Ahıska Türk Folkloru, Ankara 2001.
- HACIYEV, Abbas. Tiflis Edebi Mühiti, Bakı 1980.
- HACIYEVA, Maarife - Tarakçı, Celal - Göktürk, Şahin. Azerbaycan Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Samsun 1995.
- HAFIZ, Nimetullah. Bulgaristan Türk Halk Edebiyatı Metinler, I, Ankara 1990.
- HEKİMOV, Mürsel Azerbaycan Aşık Şeri Şekilleri ve Qaynaqları, Bakı 1999.
- HEYET, Cevat. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış I, Tahran 1979.
- KAFKASYALI, Ali. İnan Türk Aşıkları ve Milli Kimlik, Erzurum 2007.
- KAFKASYALI, Ali İnan Türkleri Aşık Muhitleri, Erzurum 2006
- KAFKASYALI, Ali, Türk Aşıklık Geleneğinin Ermeni Kültürüne Etkisi ve Yaşayan Ermeni Aşıklardan Ohannes, Yusuf. Erciyes Üniversitesi, I. Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk Ermeni İlişkileri Örneği, 20 – 22 Nisan 2006; Hoşgörü Toplumunda Ermeniler I – IV, Kayseri 2007.
- KAYA, Doğan, Aşık Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 2000.
- KAYA, Doğan, Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü, Ankara 2007.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin. Dede – Korkut Oğuznameleri, Ankara 2000.
- KOBOTARIAN, Nabi. İnan Azerbaycanı Aşık Destanları 1, Şikari Destanı (Anlatan: Aşık Yedullah), Ankara 2013a.
- KOBOTARIAN, Nabi Tebriz Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı, Adana 2013b.
- MANOV, Atanas. Gagauzlar (Hıristiyan Türkler), çev: M. Türker Acaroğlu, Ankara 2001.
- MENZURİ Hamne Abdulkerim, Aşık Gurbani ve Peri Hanım, Tebriz 1998.
- MENZURİ Hamne Abdulkerim Abbas ve Gülgez, Tebriz 1998.
- NAMAZOV, Kara Aşığın Sazı ve Sözü, Bakı 1980.
- NEBİYEV, Azad. Azerbaycan Aşık Mektepleri, Bakı 2004.
- NURMEMMED Annaguli. Goroğlu Türkmen Halk Destanı, Ankara 1996.

- OĞUZ, M. Öcal. Azerbaycanlı Aşık Hüseyin Şemkirli, Milli Folklor, XIII, 1992, 17 – 21.
- OĞUZ, M. Öcal Ekici Metin – Aça Mehmet vd. Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara 2013.
- ÖZARSLAN, Metin. Erzurum Aşıklık Geleneği, Ankara 2001.
- ÖZDAMAR, Fazıl. Tebriz’de Aşıklık Geleneği ve Aşık Ali (Ali Feyzullahi Vahit), Ankara 2014.
- ÖZDER, M. Adil. Doğu İllerimizde Aşık Karşılaşması, Bursa 1965.
- PAŞAYEV, Sendik. Azerbaycan Folkloru ve Aşık Yaradıcılığı, Bakı 1989.
- TEKİN, Talât. “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı I (Eski Türk Şiiri), Ocak LI, 1986, S. 409, 92
- TEKİN, Talât XI. Yüzyıl Türk Şiiri (Divanu Lügati’t-Türk’teki Manzum Parçalar) Ankara 1989.
- TOGAN, Zeki Velidi. Oğuz Destanı, İstanbul 1972.
- TÜRKMEN, Fikret Aşık Garip Hikayesi (İnceleme – Metin), Ankara 1995.
- VALEH Hacılar, Türk Dilli Gürcü, Yunan ve Aysoru Aşık – Şairleri, Bakı 2007.
- VANLIOĞLU, Mehmet – Atalay, Mehmet, Edebiyat Lügati, Erzurum 1994.
- YARDIMCI, Mehmet. Halk Bilim ve Edebiyat Yazıları, Malatya 1993.
- YUSİFLİ, Yusif. Gürcüstan Azerbaycanlılarının Edebiyyat Tarihi (XVIII – XX Esrler) I, Tbilisi 2011.